

MEYYÂFÂRİKÎN BÎMÂRİSTÂNİ ÜZERİNE BAZI YENİ BİLGİLER IŞIĞINDA BİR DEĞERLENDİRME*

AHMET ACIDUMAN** - KEMAL TUZCU***

Çok eski dönemlerden beri pek çok topluluğun kendisini yurt edinmesine tanıklık etmiş olan Anadolu toprakları, kendisini yurt edinenlerin varlıklarını sonraki dönemlere ve insanlara haber veren çok sayıda eseri barındırmış, bu eserlerden bazıları günümüze ulaşmış, bazıları ise kaybolmuştur. Kaybolan eserlerin izlerini ise ancak tarihsel kayıtlarda bulmak mümkün olabilmektedir.

Anadolu'da bulunan ve tıp tarihini ilgilendiren en önemli eserlerin başında hastaların tedavisi için tesis edilen kurumlar gelmektedir. Yunan-Roma Uygarlığı döneminde bu amaçla Anadolu'nun pek çok yerinde *asklepiyonlar*¹ ve *xenodochiumlar*² kurulduğu bilinmektedir. *Pantokrator Manastırı Hastanesi* [1136] Bizans dönemine ait klasik hastane örneği olarak İstanbul'da kurulmuştur.³ İslâm coğrafyasında hastaların tedavi edildikleri yerler ise darüşşifalar/bimaristanlar olup, İslâmiyet'in Anadolu'ya girmesiyle bu coğrafyada da darüşşifaların kurulmaya başlandığı görülmektedir. Bunlardan bazıları günümüzde halen ayakta ve geçmişe tanıklık ederken, bazıları hakkındaki bilgileri ise ancak elimizdeki vakfiyelerinden, kitabelerinden, arşiv kayıtlarından ya da yazılı eserlerden öğrenebilmekteyiz.

* Bu makale 23-26 Eylül 2014 tarihleri arasında Van'da düzenlenen 6. Uluslararası İslam Tıp Tarihi Cemiyeti Kongresi'nde [The 6th International Congress of The International Society for The History of Islamic Medicine, 23-26 September, Van-Turkey] sunulan ve özeti *Program ve Özetler* kitapçığında basılan "Aciduman A, Tuzcu K. Meyyâfârikî'nin Bîmâristânı üzerine bazı yeni bilgiler ışığında bir değerlendirme" başlıklı sözel bildiriye dayanmaktadır.

**Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE, aciduman@medicine.ankara.edu.tr

***Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE; ktuzcu@ankara.edu.tr

¹ Bedii N. Şehsuvaroğlu, "Eskülâp ve Asklepiyon'lar", [*İstanbul*] *Tıp Fakültesi Mecmuası*, XV/2 (1952), ss. 1010-1032.

² Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Sade Matbaa, İzmir 2003, 1. bs., s. 111.

³ Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 111.

Anadolu'ya girişlerinin daha erken dönemde başlamış olduğu bilinmekle birlikte,⁴ Türkler 1071 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Malazgirt zaferi sonrası Anadolu'yu kitleler halinde yurt edinmiş, sultanlar ve beyler Anadolu'da halkın refahı için kervansaraylar, hanlar, köprüler, hamamlar, medreseler, camiler, imaretler, zaviyeler gibi yapıların yanı sıra doğrudan halkın sağlığına yönelik olarak darüşşifalar inşa etmiş⁵ ve onların varlıklarını tesis ettikleri vakıflarla sonsuza kadar korumaya çalışmışlardır.⁶ Öte yandan Türkler yerleştikleri yerlerde yeni yapılar tesis ettikleri gibi, buralarda daha önceden kurulmuş olan yapıları da gözetmişler, onların vakfiyelerini yeniden düzenleyerek, varlıklarını sürdürmelerini sağlamışlardır.⁷

Türk tıp tarihi literatüründe Artukluların Mardin'de,⁸ Selçukluların Kayseri,⁹

⁴ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, 4. bs., ss. XIII, 1-4.

⁵ Bayat, *Tıp Tarihi*, ss. 226-227.

⁶ M. Cevdet, "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi", *Vakıflar Dergisi*, I (1938), ss. 35-38; Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I: Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI/42 (1947), ss. 199-235 + 15 Levha; Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II: Mübârizeddin er-Tokuş ve Vakfiyesi", *Belleten*, XI/43 (1947), ss. 415-429 + 16 Levha; Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III: Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, XII/45 (1948), ss. 17-158; Refet Yinanç, "Mengüceklere Ait Bir Vakfiye Sureti", *Tarih Araştırmaları Dergisi* VIII-XII/14-23 (1970-1974), ss. 17-21; Mikâil Bayram, "Selçuklu Veziri Kadı İzzeddin Tarafından Düzenlenen Bir Vakıf-name", *Ata Dergisi*, 7 (1997), ss. 47-53; İbrahim Hakkı Konyalı, "Bir Hüccet İki Vakfiye", *Vakıflar Dergisi*, VII (1968), ss. 97-110.

⁷ A. Süheyl Ünver, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerin Bir Kısımına Dair", *Vakıflar Dergisi* I (1938), s. 17; Refet Yinanç, "Kayseri ve Sivas Darüşşifaları'nın Vakıfları", *Belleten*, XLVIII/189-190 (1984), ss. 299-307+3 Resim; Refet Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, XXII (1991), ss. 32-44.

⁸ A. Süheyl Ünver ve Halil Bayrı, "Artık Oğulları ve Mardin'deki Hastaneleri", *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, V/17 (1940), ss. 27-32.

⁹ A. Süheyl Ünver, *750 Yıl Önce Kayseri Tıbbiyesi 1206-1956*, Tıbbiyeli Yayınları, İstanbul 1956; Afet İnan, "Kayseri'nin 749 Yıllık Şifaiye Tıp Medresesi", *Belleten*, XX/78 (1956), ss. 217-222 + 1 Plan ve 30 Resim.

Sivas,¹⁰ Konya,¹¹ Aksaray,¹² Çankırı,¹³ Kastamonu¹⁴ ve Tokat'ta,¹⁵ Mengüceklere Divriği'de,¹⁶ İlhanlıların Amasya'da,¹⁷ Osmanlıların ise Bursa¹⁸ ve Manisa'da¹⁹ tesis ettikleri Anadolu darüşşifaları da içinde olmak üzere darüşşifalar ile ilgili olarak yayınlanmış çok sayıda yazı bulunmaktadır.

Meyyâfârikin Bimâristânı Anadolu toprakları üzerinde inşa edilen ilk darüşşifalardan birisi olup, Ünver'in, eserlerinde yazdığı bilgilerle hem bu hastaneyi bize haber verdiği, hem de Türk tıp tarihi literatürüne bu hastane ile ilgili çok değerli katkılar yaptığı görülmektedir.²⁰

Ünver 1938 tarihli "Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında vakıf hastanelerinin bir kısmına dair" başlıklı yazısında Mardin Darüşşifası hakkında bilgi verirken Meyyâfârikin Dârüşşifâsı hakkında şu çok kısa bilgiyi yazmaktadır:

¹⁰ A. Süheyl Ünver, "Sivas'ta Birinci Keykavus Hastanesi 1217 (614)", *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi* 32 (1938), ss. 201-208; Refet Yınanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları", ss. 17-32; Ali Haydar Bayat, "Anadolu Selçuklu Hastahane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darüşşifası Vakfiyesi (1 Muharrem 615 / 30 Mart 1218)", *Türk Kültürü*, XXIX (333) (1991), ss. 5-19.

¹¹ Feridun Nafiz [Uzluk], "Anadolu'da Şihhî Mü'esseselerimiz: Konya'da Dârü's-şifa", *Babalık* 4 Cemâziyye'l-evvel 1342/13 Kânûn-ı evvel 1339, s. 3; Feridun Nafiz [Uzluk], "Selçuklular Devrinde: Konya Dârü's-şifâsı", *Millî Mecmû'a*, I/14 (1340), s. 222-223; Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Alâeddin Dârü's-şifâsı, Tıp Medresesi ve Mescidinin Yeri, Yapısı", *Osmanlı Araştırmaları*, IX (1989), ss. 347-359.

¹² Feridun Nafiz [Uzluk], "Açık Mektûb: Aksaray'da Dârü's-şifâ", *Babalık* 27 Rebî'ü'l-âhîr 1342/7 Kânûn-ı evvel 1339, s. 1; Şehabettin [Uzluk], "Anadolu'da Selçukî Hastaneleri", *Türk Tıp Tarihi Arkiivi*, III/12 (1939), s. 145.

¹³ Ahmet Süheyl Ünver, "Yılan Resmi ve Selçuklular Tababeti", *Dürüm*, XIV/1 (1939), s. 16; Ahmet Gökoğlu, *Paphlagonia-Paflagonya-(Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip, Bafra, Alaçam ve civarı) Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, Cilt I, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1952, ss. 338-339; Yılmaz Önge, "Çankırı Darüşşifası", *Vakıflar Dergisi*, V (1962), ss. 251-255+21 Resim.

¹⁴ Talat Mümtaz Yaman, *Kastamonu Tarihi "XV'inci Asrın Sonlarına Kadar" I*, Ahmed İhsan Matbaası Ltd., İstanbul 1935, ss. 86-88; Ünver, "Yılan Resmi," ss. 16-17; Gökoğlu, "a.g.e.," ss. 335-338.

¹⁵ A. Süheyl [Ünver], "XIII cü asırda Tokat'ta Selçuk Hastanesi", *Tedavi Notları*, IX/15-16 (1934), ss. 436-439.

¹⁶ A. Süheyl, "Divrikide Prenses Turan Malik Hastanesi 1228," *Tedavi Seririyatı ve Laboratuvarı Mecmuası*, IV/15 (1934), ss. 126-129; Ali Sami Ülgen, "Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası", *Vakıflar Dergisi*, V (1962), ss. 93-98+27 Resim.

¹⁷ A. Süheyl Ünver, "Amasya Darüşşifası 1308," *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi*, V (1935), ss. 29-34.

¹⁸ Osman Çetin, "Bursa'da Tıp Medresesi Var mıydı?" *Tarih ve Toplum* 143 (1995), ss. 281-284; Osman Çetin, *İlk Osmanlı Hastanesi Bursa Yıldırım Darüşşifası (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre)*, Göz Nurunu Koruma Vakfı, İstanbul 2006.

¹⁹ Ali Haydar Bayat, "Kuruluşunun 440. Yılında Manisa Darüşşifası", *Dürüm* LIV/9-10 (1979), ss. 290-296.

²⁰ A. Süheyl Ünver, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu", s. 18; A. Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti XI-XIV üncü Asırlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1940, s. 22; A. Süheyl Ünver, "İstanbul'da Dioscorides eserleri ve Artuklular", *Dürüm* XVI/3-4 (1941), s. 2 (Ayrı Baskı).

“...Artikiler, hekimler ve tababeti pek himaye etmişlerdir. Zamanlarında mühim hekimler de yetişmiş ve bazı tıbbî eserler terceme ve telif olunmuşdur. Miyafarikin’de de bir darüşşifalarını buluyoruz...”²¹

1940 tarihli *Selçuk Tababeti* adlı eserinde ise “Artıklıların tababete hizmetlerinden: Dioskorid eserinin yeniden Arapçaya tercümesi” başlıklı bölümünde ise Meyyâfârikîn Dârüşşifâsı ile ilgili şu kayıt bulunmaktadır:

“...Ebu’l Muzaffer Alp İnalç Kutluğ âlim ve iyi ahlaklıdır. İnan ve Diyarbakır’da hükümdarlığı vardır. Çok zengin idi. Bütün servetini halkın refahına sarfetmiştir. Silvan (Mayafarkin) de Karaman Köprüsünü yaptırmıştır. Yine Mayafarkin’de vakıflarını tayin ettiği bir hastane yaptırmıştır ki bunu bu eserin başından öğreniyoruz. Mayafarkin’deki hastaneye dair İbni Ebi Usaybia’nın nakli budur: خليفة القائم بامر الله [Halife el-Kā’im bi-emrillah] (hilâfeti 422) zamanında Diyarbakır valisi Nasirüddeve bin Mervan Mayafarkin’de iken kızı hastalanır, meys olur, iyileşince ağırbaşlıca sadaka vermeği nezr eder. زاهد العلماء [Zāhidu’l-‘Ulemā’] lākabiyle maruf bir hekim tedavi eder. Kız iyileşir. Zahit nezr olunan bu paralarla bir hastane yapılmasını ve bunun büyük bir ecri olduğunu söyler, hastane yapılır. İhtiyaçları ve evkafı tanzim edilir.²² Bu hastanenin Dioskorid Kitabülhaşayiş’inin Süryaniceden Arapçaya ve bu Arapçasından Farsçaya yapılan ve tafsilatı verilen eserde Artıklıların Mayafarkin’de yaptıkları hastane bundan ayrı ve sonra yapılmış bir müessesedir. Bu hastanenin yerinde veya müstakil bir yerde olup olmadığı meçhulümüzdür...”²³

Yine Ünver’in 1941’de kaleme aldığı “İstanbul’da Dioscorides eserleri ve Artıklar” başlıklı yazısının 5 numaralı dipnotunda da Meyyâfârikîn Bimâristânı hakkında şu bilgi görülmektedir:

“[5] Alp İnalç Kutluğ alim ve iyi ahlaklıdır. İnan ve Diyarbakır’da hükümdarlığı vardır. Çok zengindir. Bütün servetini halkın refahına sarfetmiştir. (Silvan) Mayafarkin’de Karaman köprüsünü ve yine şöhreti Bağdad ile kıyas olunan Mayafarkin’de vakıflarını tayin ettiği bir hastane yaptırmıştır ki, bunu eserin mukaddimesinden öğreniyoruz. Düveli İslamiye’de Necmeddin Alpi diye yazılıdır. 547 (1152) de tahta geçmiştir. 25 sene hükümdarlığı var.”²⁴

Sözen ise 1972 tarihli *Anadolu Medreseleri-Selçuklu ve Beylikler Devri* adlı eserinin 2. Cildinde “Silvan-Şifahane” başlığı altında Silvan’da Necmeddin İlgazi’nin karısı Sitti Raziye Hatun tara-

²¹ Ünver, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu”, s. 18.

²² Ünver İbn Ebî Uşayb’ia’dan alınan bu bilgiye Dr. Aḥmed ‘İsā’nın تاريخ البيمارستانات في الإسلام [Tārīḥu’l-Bimāristānāt fī’l-İslām] Şam, 1939 adlı eserinden Muallim B. Gölpinarlı tarafından yapılan tercümeyi kaynak göstermiştir. Bkz. Ünver, *Selçuk Tababeti*, s. 22.

²³ Ünver, *Selçuk Tababeti*, s. 22.

²⁴ Ünver, “İstanbul’da Dioscorides”, s. 2.

findan yaptırılan olası bir up medresesinden bahsetmektedir:

“Silvan-Şifâhane. IV, no.3. Tarihi: Bu medreseyi Necmeddin İlgazi'nin karısı Sittî Raziye Hatun yaptırmıştır. Herhalde bu bir up medresesiydi. Sittî Raziye Hatun'un oğlu olan Kutbeddin İlgazi II de öldükten sonra buraya gömülmüştü. Sittî Raziye'nin Mardin'deki medresesi göz önüne alınarak bu yapı, 1176-1185 m. (572-580 h.) tarihleri arasına yerleştirilebilir. Mimarı: Belli değildir. Yapının incelenmesi: Silvan'da yaptığımız araştırmalarda bu yapıya ait herhangi bir iz bulamadık.”²⁵

Hamarneh ise İbnü'l-Kuff hakkında kaleme aldığı 1974 tarihli eserinde, Muvaffaku'd-dîn b. Al-Matrân'ın *Bustānu'l-Eṭibbā'* adlı eserini kaynak göstererek, Meyyâfârikîn hastanesinin açılış tarihinin 1 Şevvâl 417 olduğunu bildirmektedir:

“...He also informed us that the Mayyâfâriqîn hospital was completed and patients were admitted to it on the first of Shawwâl, 417/1027...”²⁶

Amaç

Meyyâfârikîn Bîmâristâni hakkında ikincil kaynaklarda karşılaşılan bu bilgilerin ahlntulandığı birincil kaynaklara ulaşarak, bunların yayımlandıkları dilde dijital ortama aktarılması, tam metinlerinin ve Türkçe çevirilerinin verilmesi ve ulaşılan bulgular ışığında Meyyâfârikîn Bîmâristâni tarihinin yeniden gözden geçirilmesi ve literatürde karşılaşılan bazı karışıklıkların düzeltilmesi bu çalışmanın amaçlarını oluşturmaktadır.

Gereç ve Yöntem

- I. Aḥmed bin Yūsuf bin 'Alî bin el-Ezraḳ el-Fâriḳî, *Tārīḫü'l-Fâriḳî*, Tahkik ve Takdim: Bedevî Abdu'l-Laṭîf Avaḍ, Gözden geçiren: Muḥammed Şefîḳ Ğirbâl, el-Hey'etu'l-'Âmme li-Şu'ûni'l-Meṭabi' el-Emîriyye, el-Kâhire, 1379 H, 1959 M [Ibn al-Azraq al-Fâriḳî, *Tārīḫ al-Fâriḳî*, edited by B.A.L. Awad, revised by M. Sh. Ghorbal, General Organization for Government Printing Office, Cairo, 1959].
- II. İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, Türkçesi: Mehmet Emin Bozarslan, Korall Yayınları, İstanbul, 1975.

²⁵ Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri*, Cilt II, (Kapalı Medreseler, Bir Kısım Ayakta Olan Medreseler, Kaynaklardan Bilinen Medreseler), İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi ve Rölöve Kürsüsü, İstanbul 1972, s. 184.

²⁶ Sami K. Hamarneh, *The Physician, Therapist and Surgeon Ibn Al-Quff (1233-1286), An Introductory Survey of His Time, Life and Works*, The Atlas Press, Cairo 1974, p. 41.

- III. Aḥmed bin Yūsuf bin ‘Alī bin el-Ezrak el-Ma‘rūf bi-İbnu’l-Ezrak, *Tārīḫ-i Meyyâfârikîn ve Âmid [Kısmu’l-Artuḳıyyîn]*, Tahkik ve Dirâset [İnceleme] ve Fehâris [Fihristler]: Aḥmed Şâvrân, Atatürk University, The Faculty of Arts and Sciences, Erzurum, 1987 [*A Critical Edition of The Artukid Section in Târīkh Mayyâfârikîn wa Âmid* by Ibnu’l-Azrak al-Fâriḳî Aḥmad b. Yūsuf b. ‘Alī (510-578/1116-1182), edited by Ahmet Savran, Atatürk University, The Faculty of Arts and Sciences, Erzurum, 1987].
- IV. İbnu’l-Ezrak, Ahmed b. Yusuf b. Ali, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târīhi (Artuklular Kısmı)*, Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, 1992.
- V. Ebū Naşr Es‘ed bin İlyās bin Maṭrân, müteveffâ 587 hicrî, *Bustānu’l-Eṭibbā’ ve Rawḍatu’l-Elibbā’*, Merkez-i İntişâr-i Nesh-i Ḥaṭṭî, Tehrân, 1459 Hk, 1368 Hş [Abu nasr As‘ad ibn Ilyas ibn Maṭran (d. 587/1191), *Bustān al-Aṭibba’ wa Rawḍat al-Alibbā’*, Facsimile Edition of the Manuscript held at Malik Public Library with an Introduction by Dr. Mahdi Muhaghghigh, Center for the Publication of Manuscripts, Tehran, 1989].
- VI. İbn Ebî Uşaybi‘a, Ebū el-‘Abbās Aḥmed b. el-Ḳāsim b. Ḥalīfe b. Yūnus es-Sa‘dî, *‘Uyūnu’l-Enbā fî Tabakāti’l-Eṭibbā’*, Matba‘atu’l-Vahbiyye, 1299.
- VII. Dîşkürîdes el-‘Aynzerbî. *Kütābu’l-Ḥaşā’iş ve’l-Ḥayvân*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No: A. 2147.

Birincil kaynaklarda Meyyâfârikîn [ميفارقين] ve bîmâristân [بيمارستان] kelimeleri arandı. Bu kelimelerin bulunduğu kısımlar, dijital ortama aktarıldı ve Türkçe çevirileri yapıldı. Elde edilen bu bulgular ikincil kaynaklarda daha önce ulaşılmış bilgilerle karşılaştırıldı.

Bulgular

İbnu’l-Ezrak’ın Meyyâfârikîn ve Âmid tarihini ele aldığı eserinde Meyyâfârikîn Bîmâristânı ile ilgili ilk bulgu Nasru’d-Devle’nin 414 / [1023/1024] yılında Meyyâfârikîn’de bîmâristânı kendi parasıyla yaptırdığını ve binanın yapımını da Hazinedar Bahtiyüşü’nun oğlu Kâtip Büyük Ebū Sa‘îd’in üstlendiğini bildiren kayıttır:

«وقيل: وفي سنة أربع عشرة وأربعمئة بنى نصر الدولة (البيمارستان من ماله وتجديد) الجامع، وتولى عمارته أبو السعيد الكبير الكاتب ابن بختيشوع الحازن»²⁷

²⁷ Aḥmed bin Yūsuf bin ‘Alī bin el-Ezrak el-Fâriḳî, *Tārīḫ-u’l-Fâriḳî*, Tahkik ve Takdim: Bedevî Abdu’l-Laṭîf Avaḍ, Gözden geçiren: Muḥammed Şefîḳ Gorbâl, el-Kâhire 1379 H, 1959 M [Ibn al-Azrak al-Fâriḳî, *Târīkh al-Fâriḳî*, edited by B.A.L. Awad, revised by M. Sh. Ghorbal, General Organization for Government Printing Office, Cairo 1959], s. 123.

“Dendi ki: 414 / [1023/1024] senesinde Naşru'd-Devle Bîmâristân'ı yapı ve cami'i onardı. Bina yapımı ve onarım işlerini Hazineedar Bahtîyesü'nun oğlu Kâtip Büyük Ebû Sa'îd üstlendi.”²⁸

İbnu'l-Ezrak'ın Meyyâfârikîn ve Âmid tarihini ele aldığı eserindeki ikinci bulgu ise Nasru'd-Devle'nin oğlu Emîr Hasan'ın oğullarından Ebû Sa'îd'in yaşadığını ve onu bîmâristânda hasta iken gördüğünü bildirdiği satırlardır:

«قيل وأخذوا جثة الأمير حسن فحملت ودفنت في الرواق الشرقي بجامع المحمّدة ظاهر الهيكَل، وفتح له باب إلى القبّة. وخلف ولدين أبا سعيد ومنكلان، وعاش أبو سعيد هذا إلى هذا الزمان، وأضر وأرأته بالمارستان ضريرا مدة. ونقله بعد ذلك إلى الأمير تاج الدولة بن منصور بن نظام الدين.»²⁹

“Dendi ki: Emîr Hasan'ın cesedini aldılar, Muḥdeş Camii'nde, doğu revakında ana binanın dışına taşıdı ve gömüldü. Oradan kubbeğe bir kapı açıldı. Ardında Ebû Sa'îd ve Menklân adında iki çocuk bıraktı. Ebû Sa'îd bu zamana kadar yaşadı ve kör oldu. Ben onu kör iken bir müddet hastanede gördüm. Bundan sonra Emîr Tacu'd-devle bin Mansûr bin Nizâmî'd-dîn'in yanına nakledildi.”³⁰

İbn Matrân'ın *Bustānu'l-Eṭibbā' ve Ravḍatu'l-Elibbā'* adlı eserinde Meyyâfârikîn Bîmâristâni ile ilgili ilk bulgu hastanenin açılış tarihinin hicri 417 yılının Şevvâl ayının başı olduğudur:

«...كان القراعُ من بناء مارستان ميافارقين وحلُول المَرْضَى فيه والشروع في مداواتهم مُسْتَهَلَّ شَوَال من سَنَةِ سَبْعِ عَشْرَةَ وَارِبِ مَعَهُ هَجْرَةَ...»³¹

“...Meyyafarikîn Bîmaristâni'nin bitirilmesi ve hastaların orada yer almaları ve tedavilerine başlanması hicri 417 senesi Şevvâl'inin başındaydı...”³²

²⁸ İbn el-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu'l-Fârikî*, s.123; Ayr. Bkz: “Nasruddevle 414 (Miladi 1024) yılında kendi şahsi parasıyla Bimaristan'ı yaptırdı ve camiye onardı. Onarma işiyle, Hazineedar Ebu Said El-Kâtib bin Bahtşo'yu görevlendirmişti.” İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, Türkçesi: Mehmet Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul 1975, s. 127.

²⁹ İbn el-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu'l-Fârikî*, s. 184-185.

³⁰ İbn el-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu'l-Fârikî*, s. 184-185; Ayr. Bkz: “Emîr Hasan'ın cesedi ise, Muhdes Camiinin doğu tarafında bulunan kubbede, heykelin dışında defnedildi; kubbe tarafına da bir kapı açıldı. Emîr Hasan'ın Ebu Said ve Menklan adlarında iki oğlu vardı. Ebu Said hâlâ yaşamaktadır. Ben de kendisini Bimaristan'da gördüm. Hastaydı. Sonra Emîr Tacüdevle bin Mansur bin Nizameddin'in yanına gitti.” İbnü'l-Ezrak, *Mervanî*, s. 172-173.

³¹ Ebû Naşr Es'ed bin İlyâs bin Maṭrân, müteveffâ 587 hicrî, *Bustānu'l-Eṭibbā' ve Ravḍatu'l-Elibbā'*, Merkez-i İntişâr-i Neşh-i Ḥaṭṭî, Tehrân 1459 Hk, 1368 Hş [Abu Nasr As'ad ibn İlyas ibn Maṭrân (d. 587/1191), *Bustān al-Aṭibba' wa Ravḍat al-Alibbā'*, Facsimile Edition of the Manuscript held at Malik Public Library with An Introduction by Dr. Mahdi Muhaghghigh, Center for the Publication of Manuscripts, Tehran, 1989], s. 39.

³² İbn Maṭrân, *Bustānu'l-Eṭibbā'*, s. 39.

İbn Matrân'ın *Bustānu'l-Eḫibbā' ve Ravḍatu'l-Elibbā'* adlı eserinde Meyyâfârikîn Bîmâristâni ile ilgili ikinci bulgu ise hastanenin bânisinin Zâhidu'l-'Ulemâ' olduğunu bildiren kayıttır:

«...هذه حكاية أبي سعيد زاهد العلماء باني مارستان ميفارقين...»³³

“...Bu Meyyâfârikîn Mâristanı'nın kurucusu olan Ebî Sa'îd Zâhidu'l-'Ulemâ'nın hikâyesidir...”³⁴

İbn Ebî Usaybi'a'nın *Uyûnu'l-Enbâ' fî Tabakâti'l-Eḫibbâ'* adlı eserinde ise Zâhidu'l-'Ulemâ' başlığı altında, onun kimliği ve eserleri ile Meyyâfârikîn Bîmâristâni'nin yapılıma sebebini açıklayan kayıt bulunmaktadır:

« **زاهد العلماء:** هو أبو سعيد منصور بن عيسى وكان نصرانيًا نسطوريًا وأخوه مطران نصيبين المشهور بالفضل وخدم زاهد العلماء بصناعة الطب نصير الدولة بن مروان الذي ألف له ابن بطران دعوة الأطباء وكان نصير الدولة محترمًا لزاهد العلماء معتمدًا عليه في صناعته محسنًا إليه وزاهد العلماء هو الذي بنى بمارستان ميفارقين (وحدثني) الشيخ سديد الدين بن رقيقة الطبيب أن سبب بناء بمارستان ميفارقين هو أن نصير الدولة بن مروان لما كان بما مرضت ابنة له وكان يرى [يرى] ³⁵ لها كثيرًا فآلى على نفسه انما متى برئت أن يتصدق بوزنها دراهم فلما عالجها زاهد العلماء وصلحت أشار على نصير الدولة أن يجعل جملة هذه الدراهم التي يتصدق بها تكون في بناء بمارستان ينتفع الناس به ويكون له بذلك أجر عظيم وسمعة حسنة قال فأمره ببناء البيمارستان وأنفق عليه أموالًا كثيرة ووقف له أملاكًا تقوم بكفانيته وجعل فيه من الآلات وجميع ما يحتاج إليه شيئًا كثيرًا جدًا فجاء لا مزيد عليه في الجودة ولزاهد العلماء من الكتب كتاب البيمارستانات كتاب في الفصول والمسائل والجوابات وهي جزآن الأول يتضمن ما أثبتته الحسن بن سهل مما وجدته في خزائنه رقايع وكراريس وأدراج وغير ذلك من المسائل والجوابات والجزء الثاني على جهة الفصول والمسائل والجوابات أجاب عنها في مجلس العلم المقرر في البيمارستان الفارقي كتاب في النامات والرؤيا كتاب فيما يجب على المتعلمين لصناعة الطب تقدم علمه كتاب أمراض العين ومداوتها»³⁶

“**Zâhidu'l-'Ulemâ':** O Ebû Sa'îd Mansûr bin 'Îsâ'dır. Naşrânî ve Naşûrî idi ve fazileti ile tanınmış Naşîbîn Matrânın kardeşiydi. Zâhidu'l-'Ulemâ' tıp sanatında, İbn Buṭlân'ın *Da'vetu'l-Eḫibbâ'* isimli kitabını kendisine telif ettiği Naşîru'd-Devle bin Mervân'a hizmet etti. Naşîru'd-Devle tıp sanatında Zâhidu'l-'Ulemâ'ya saygı duyar, güvenilir ve bağıшта bulunurdu ve Zâhidu'l-'Ulemâ' Meyyâfârikîn Bîmâristâni'nin yaptıran kişidir. Eş-Şeyḫ Sedîdu'd-Dîn bin Râkîka eṭ-Tabîb Meyyâfârikîn Bîmâristâni'nin inşa sebebini bana şöyle anlattı: Meyyâfârikîn Bîmâristâni'nin yapılmasının sebebi şudur ki Naşîru'd-

³³ İbn Matrân, *a.g.e.*, s. 63.

³⁴ İbn Matrân, *a.g.e.*, s. 63.

³⁵ *رى* kelimesi Ahmed 'Îsâ Beg'in kitabında *رى* şeklinde bulunmakta olup, cümle içerisinde daha doğru bir anlam taşıdığı için buradaki metne eklenmiş ve çeviri bu kelimenin anlamına göre yapılmıştır. Bkz. Ahmed 'Îsâ Beg, *Târîhu'l-Bîmâristânât fî'l-İslâm*, el-Maṭba'atu'l-Hâşimiyye, 1357 H./ 1939 M. s. 199.

³⁶ İbn Ebî Uşaybi'a, Ebû el-'Abbâs Ahmed b. el-Kâsım b. Ḥalîfe b. Yûnus es-Sa'dî, *Uyûnu'l-Enbâ' fî Tabakâti'l-Eḫibbâ'*, Matba'atu'l-Vahbiyye 1299, s. 203.

Devle bin Mervân'ın oradayken bir kızı hastalandı ve o kıza çok üzü-
lüyordu ve iyileştiği zaman onun ağırlığınca parayı sadaka vereceğine
dair kendi kendine söz verdi ve Zâhidu'l-'Ulemâ' onu tedavi edince
ve kız da iyileşince Zâhidu'l-'Ulemâ', Naşîru'd-Devle'ye kızı için sa-
daka olarak verdiği bu paranın tamamını, insanların yararlanacağı bir
bîmâristânın binasında harcamasını ve böylece büyük bir sevap ve güzel
bir şöhrat kazanacağını işaret etti. Dedi ki: O da bîmâristânın inşasını
emretti ve ona çok para harcadı ve ona yeterince emlak vakfetti ve oraya
ve gereken şeylerin hepsini koydu ve en kaliteli şeyleri getirdi. Zâhidu'l-
'Ulemâ' nın bazı kitapları vardır. *Kitâbu'l-Bîmâristânât, Kitâb fî Fuşûl ve'l-
Mesâ'il ve'l-Cevâbât*. O iki kısımdır. Birincisi Hasan bin Sehl'in ortaya
koyduğu, onun dolabında, çekmecelerinde ve benzer yerlerde bulduğu
defterler ve kağıtlardaki sorular ve cevapları ihtiva eder ve ikinci kısım
Fâriki Bîmâristân'ında kurulmuş olan 'ilim meclisinde cevap verdiği
Cihetu'l-Fuşûl ve'l-Mesâ'il ve'l-Cevâbât üzerinedir. *Kitâb fî'l-Menâmâti ve'r-
Ru'yâ. Kitâb fîmâ yecibu 'alâ el-mute'allimîn li-şunâ'ati't-ṭıbbi taḫdîmîn 'ilmihi.
Kitâb fî Emvâdi'l-'Ayn ve Mudâvâtihâ.*"³⁷

Dioscorides'in *Peri Hyles Iatrikes / De Materia Medica / Kitâbu'l-Haşâ'îş* adlı eserinin
Farsça çevirisinin Arapça olan girişinde Alp İnalç Kutlug Beg Ebû'l-Muzaffer Alpî
bin Temurtaş bin Artuk tarafından Meyyâfârikîn Bîmâristânî'nin vakıflarının yeniden
düzenlendiğine dair bir açıklama yer almaktadır:

«...فلو ورحت سيرته فاقت سير الأوائل وعمت فضليته سائر الفضائل فساعته في المكالم شهر فكم مال بذله وفي
سبيل الله تعالى طلباً لرضاه مثل جسر قرمان الذي لم يُر مثله في سائر الأزمان وما تقدم به من إعادة الوقوف الموقوفة
بالاقتطاعات إلى ما عبيت له من الصدقات وما رسم لا زال مرسومة ماضياً وقدراً جارياً من عمارات الجوامع بولايته
عثرها الله والمارستان بحروس ميغارقين وتوصيف الوقوف لها ولما خصه الله تعالى من الرأفة والرحمة والقدر والعصمة
والشفقة على العالم»³⁸

“...Onun [Alp İnalç Kutluğ Beg Ebû'l-Muzaffer Alpî bin Temurtaş bin
Artuk] şireti tarihlendirilse diğerlerinin şiretlerinin önüne geçer. Onun
fazileti diğer faziletlerin hepsini içerir. Onun iyiliklerdeki bir saati ay-
lar gibidir. Yüce Allah'ın rızasını istediği için nice malı Allah yolunda
harcamıştır. Tıpkı diğer zamanlarda eşi benzeri görülmemiş Karaman
köprüsü gibi. Oranın iktâ' yoluyla vakfedilen vakıflarını, sadakalardan
gelen gelirlerini yeniden düzenlemeye öncülük etti. Vilâyetindeki –Allah
orayı mamur kalsın- camilerin imarına ve Mîfâriki'nin şehrindeki hastane-
ye koyduğu harç ve oraya tahsis ettiği vakıf hala geçerlidir. Allah onu
merhamet, acıma, kudret, masumiyet ve şefkat gibi özelliklerle dünyaya
üstün kılmıştır.”³⁹

³⁷ Uşaybi'a, *a.g.e.*, s. 203.

³⁸ Dîşkürîdes el-'Aynzerbî. *Kitâbu'l-Haşâ'îş ve'l-Hayvân*. İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi,
No: A. 2147, s. 207a.

³⁹ el-'Aynzerbî, *a.g.e.*, s. 207a.

Tartışma ve Sonuç

Bîmaristân el-Fârikî olarak da adlandırılan⁴⁰ Meyyâfârikîn Bîmâristâni Anadolu topraklarında inşa edilen en eski darüşşifalardan birisidir. Ulaşılabilen ana kaynaklardan birinin yazarı olan İbn Ebî ‘Usaybî‘a’nın verdiği bilgiler, literatürdeki bazı eserlerde de bildirildiği üzere,⁴¹ bu hastanenin Mervânîler döneminde [983-1085] inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Hastanenin yapılma nedeni hasta olan kızının iyileşmesi halinde, Nasîru’d-Devle’nin [s. 1011-1061] kızının ağırlığına parayı sadaka olarak vereceğine dair kendi kendine verdiği sözdür. Tedaviyi yapan Zâhidü’l-‘Ulemâ’ tedavi edilen kızının iyileşmesi üzerine, Emîr Nasîru’d-Devle’ye sadaka olarak vereceği bu para ile bir hastane yaptırmasını işaret etmiş ve Nasîru’d-Devle de hastaneyi yaptırarak, onun için mülkler vakfetmiştir. İbnü’l-Ezrak’ın bildirdiğine göre hastanenin yapım işini Hazinekar Bahtiyeshû’nun oğlu Kâtip Büyük Ebû Sa’id üstlenmiştir. Elde edilen bilgilere göre, İbnü’l-Ezrak’ın bildirdiği 414/[1023/1024] tarihinde büyük olasılıkla hastanenin yapımına başlandığını söylemek mümkün olabilirken, İbn Matrân’ın yazdığı Şevvâl 417 başında [15 Kasım 1026] da hastanenin kesin olarak açıldığı anlaşılmaktadır.

İbnü’l-Ezrak’ın *Târîhu’l-Meyyâfârikîn ve Âmid* adlı eserinin Mervânîler ve Artuklular dönemlerini içeren Türkçe çevirilerinin tamamının gözden geçirilmesi sırasında fark edilen ve İbnü’l-Ezrak’ın Nasîru’d-Devle’nin torunu, yani oğlu Emîr Hasan’ın oğullarından birisi olan Ebû Sa’id’i kör olarak Meyyâfârikîn Bîmâristâni’nde gördüğüne dair kaydı da önemli bir bulgudur. Eserin Artuklular kısmını çeviren Savran’ın bildirdiğine göre İbnü’l-Ezrak’ın eserinin mevcut olan iki yazmasından geniş olanı 572/[1176], muhtasar olanı ise 560/[1160] yıllarında yazılmıştır.⁴² Yine Mervânîler dönemini içeren kısmın düzeltilerek yayınlanan baskısının geniş nüshayı temel aldığı göz önünde bulundurulduğunda, Meyyâfârikîn Bîmâristâni’nin 1176 tarihi dolayında ayakta olduğunu ve hizmet verdiğini söylemek olanaklı görünmektedir. Bu dönemde Meyyâfârikîn Artuklu Necmu’d-Dîn Alpî’nin [s. 1152/3-1176] yönetimi altında bulunmaktadır.

Dioscorides’in *Kitâbu’l-Haşâ’îş* adıyla Arapçaya çevrilen *Peri Hyles Iatrikes / De Materia Medica* adlı eserinin Farsça çevirisinin önsözünde Arapça olarak yazılı bulunan bilginin de önemli olduğu görülmektedir. Necmu’d-Dîn Alpî Karaman Köprüsü’nü tamamlamış/yaptırmış, hem de daha önceki vakıfları yeniden düzenlemiştir. Karaman

⁴⁰ Ahmed ‘İsâ Beg, *Târîhu’l-Bîmâristânât*, s. 198.

⁴¹ Levent Öztürk, *On İkinci Yüzyıla Kadar İslâm Dünyasında Hastaneler*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 188; Ali Bakkal, “İslâm Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan’da Tıp”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII/30 (2013), s. 26.

⁴² İbnü’l-Ezrak, Ahmed b. Yusuf b. Ali, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992, ss. 1-2.

Köprüsü'nün yapımı ile ilgili kayıtlar İbnu'l-Ezrak'ın *Tārīhu'l-Meyyâfârikîn ve Âmid* adlı eserinde görülmektedir.⁴³ Düzenlenen vakıflar arasında Meyyâfârikîn Bîmâristâmî ve camiler bulunmaktadır. Yerleşilen bölgelerde bulunan yapıların korunması, gerektiğinde onarılması ve varlıklarını sürdürebilmeleri için vakıflarının tayin edilmesi, yeniden düzenlenmesi ve denetlenmesi⁴⁴ Türklerin ve buna bağlı olarak Artukluların [1102-1409] uygarlık eserlerine karşı olan tutumları ile doğrudan ilgili olduğu düşünülebilir.

İbnu'l-Ezrak'ın *Tārīhu'l-Meyyâfârikîn ve Âmid* adlı eserinin Mervânîler ve Artuklular dönemlerini içeren Türkçe çevirilerinin tamamı gözden geçirildiğinde Ünver'in Mervânîler döneminde olan hastane ile Artuklular döneminde olan hastanenin birbirinden ayrı olduğu iddiasını destekleyen bir bilgiye tarafımızca ulaşamamıştır. Hasar gören, yıkılan ya da yapımı yarım kalan surların, burçların, camilerin, çarşıların, köprülerin vb. onarılması ya da yeniden yapılması ile ilgili kayıtların eserde oldukça sık yer aldığı⁴⁵ göz önüne alındığında, İbnu'l-Ezrak'ın eserinde Meyyâfârikîn Bîmâristâmî'nin

⁴³ “es-Said Hüsameddin-Allah ona rahmet eylesin-541 (1146) yılında ez-Zâhid Ebu'l-Hasan Ali b. et-Tavil sorumluluğunda büyük kemer üzerine Akraman Köprüsü'nün yapımına başlandı. Doğu tarafındaki ayakları yerleştirildi, fakat köprünün temelini zayıf olmasından ötürü fazla gelen su onu yerinden sökü� tahrîp etti. Bu kötü yapısından dolayı ez-Zâhid İbnu't-Tavil'e tazminat cezası verildi ve görevinden alındı, sonra bu görev Emir Seyfeddin Şîrbârik Memdud b. Ali b. (Alpyârük) b. Artuk'a verildi, o da Ebu'l-Hayr b. el-Hâkim el-Fâsıl (el-Gâsıl?)'in kontrolünde köprünün yapımına başladı. Eşi görülmemiş keresteler getirtti. Böylece inşasına başladı ve 548 (1153) yılına kadar inşası devam etti. Bitirilmesine çok az bir kısmı kalan Karaman Köprüsü bu zamanda inşa edilen harika eserlerden biridir.” İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s. 78 ve “es-Said Hüsameddin Sâtidame Nehri üzerinde Akraman (Karaman) Köprüsü'nün yapımına başlamıştı. Öldüğünde-Allah rahmet eylesin-kemerlerinin bitimiyle ilgili bazı eksiklikler kalmakla beraber köprünün büyük kısmı tamamlanmıştı. (Ölümünden sonra) oğlu el-Malik Necmeddin (Alpı) onu tamamlamaya başladı, bir kısım ilaveler yaparak köprünün kemerlerini tamamladı. Köprünün kemer yüksekliği marangoz ölçüsüyle 60 kûsür kol (zirâ') idi. Köprü bittiğinde dünyada bir benzeri daha yoktu.” İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s. 109.

⁴⁴ “2 Muharrem 567 (29 Ekim 1166) Cumartesi günü Hısn-Keyfâ'ya gittim, bir süre orada kaldıktan sonra Meyyâfârikîn'e döndüm ve aynı yılın Muharrem ayının 11'inde Meyyâfârikîn'de vakıf müfettişliğine tayin oldum.” İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s. 149.

⁴⁵ “539 (1144) yılında Karaman Köprüsü yıkıldı. 548 (1153)'de ise Meyyâfârikîn'in içinde bulunan el-Bedene çöktü, yıkıldı, fakat tekrar yapıldı.” İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s. 76; ve “İki gece sonra yani 22 Rebiyülevvel 547 (27 Haziran 1152) Pazartesi gecesi Meyyâfârikîn'deki cami çöktü, minberi ve revakları düştü, geri kalanları da yıkıldı, kubbenin temeli atıldı ve aynı yılın sonlarında yapımına başlandı.” İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s. 92; ve “550 (1155) yılında ez-Zâhid İbnu't-Tavil Meyyâfârikîn'deki vakıflara tayin olup cami yapımına, ayrıca Kubbe'yi ve Karaman'daki Köprü'yü tamamlamaya başladı.” İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s. 116; ve “Bu yılın [552 (1157)] Şaban (Eylül-Ekim) ayı ortalarında Câmîi'in kubbesi tamamlandı ve bütün halk gece yarısında namaz kıldı.” İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s. 119; ve “560 yılı Rebiyülevvel ayının 29'unda Bâbu'l-Kasr (Saray Kapısı) yanındaki Burcu'l-Mir'ât'ın (Ayna Burcu'nun) yenilenmek üzere cemâline başlandı.” İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s. 147; ve “560 (1165) yılı Cemaziyelahr (Nisan-Mays)'ın ilk gününde Burcu'l-Mir'ât'ın yapımına başlandı. Yıkımı bir ay bir gün sürmüştü.” İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s. 148; ve “23 Ramazan (4 Ağustos) Pazartesi günü sur üzerindeki Burcu'l-Mir'ât (Ayna Burcu) tamamlandı. Yapım süresi üç ay

hasar gördüğü ya da yıkıldığını bildiren herhangi bir kaydın olmaması, Mervânîler döneminde Zâhidü'l-‘Ulemâ'nın önerisiyle Nasîru'd-Devle tarafından bina edilen Meyyâfârikîn Bîmâristânî'nin Artuklular döneminde de ayakta olduğunu ve hizmetine devam ettiğini, Necmu'd-Dîn Alpî döneminde de Meyyâfârikîn Bîmâristânî'nin vakıflarının yeniden düzenlendiğini düşünmemize ve söylememize olanak vermektedir.

Yine yapılan araştırmalar sırasında bazı kaynaklarda bulunan Silvan'da Necmeddin İlgazi'nin karısı Sitti Râziye Hatun tarafından yaptırılan “olası bir tıp medresesi” hakkında her hangi bir kayda rastlanmamıştır. Bu bilginin kaynağı olarak gösterilen *Silvan Tarihi* adlı eserde yalnızca Kutbuddin II. İlgazi ile ilgili olarak “Müşarünileyh, (580) tarihinde vefat edip validesi (Sitti Râziye) nin yaptırdığı medresede defnedilmiştir” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.⁴⁶ Bu konuda bir başka bilgi ise *Mardin Artukoğulları Tarihi* adlı eserde yer almakta, Melik II'inci Kutbeddin İlgazi bin Necmeddin Alpi bin Timurtaş ibni İlgazinin mezarının Savur Kapısında Râziye Hatun medresesinde olduğu bildirilmektedir.⁴⁷ Kâtip Ferdi'nin *Mârdîn Mülûk-ı Artukîyye Târîhi ve Kütâbeleri ve Sâ'ir Vesâ'ik-i Muhimme* adlı eserinde Kutbu'd-dîn Gâzî bin Necmu'd-dîn Alpî öldüğünde “...Bâb-ı Şavur kurbunda vâlidisi inşâ ettiği “Sitt Rađviyye/Ražviyye” Medresesi'nde defn olundu...” diye bildirilmektedir.⁴⁸ Necmeddin Alpî'nin hanımı ve Kutbeddin İlgazi'nin annesi Sitt Radviyye tarafından yaptırılan-kendi adıyla da anılan-Hatuniye Medresesi (1185'den önce)⁴⁹ halen Mardin'de Gül Mahallesi'nde bulunmakta olup,⁵⁰ adı geçen mahalle ise Savurkapı Semti'ne bağlıdır.⁵¹ Kutbeddin İlgazi ve annesi Sitt Radviyye'nin

on gün sürmüştür.” İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s. 149; “564 yılında Halep Camii ve Halep Çarşısı yandı, fakat eskisinden daha güzeli yapıldı.” İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s. 155.

⁴⁶ Süleyman Savcı, *Silvan Tarihi*, Diyarbakır Tanıtma Derneği Neşriyatı, Diyarbakır 1956, s. 31.

⁴⁷ “(1) Ferdi'nin Mardin Mülûkü Artukiye Tarihinde 598 senesinde vefatını kayıt eder hakikati halde 580 senesinde dir. Ve mezarı Savur kapısında Raziye hatun medresesindedir...” İbrahim Artuk, *Mardin Artukoğulları Tarihi*, Gençler Kitabevi, İstanbul 1944, s. 106.

⁴⁸ «...اندن مرحوم، مغفور سعيد شهيد نور الله مرقده نك جسد پاكی باب صور قرينده والده سى انشا التوكى «ست رضويه» مدرسه سنده دفن اولندى. عليه...» «...الرحمة والرضوان» Kâtip Ferdi, *Mârdîn Mülûk-ı Artukîyye Târîhi ve Kütâbeleri ve Sâ'ir Vesâ'ik-i Muhimme*, Târîh-i te'îfi: 944, Nâşiri: 'Alî Emîrî, Kader Matba'ası Der-sa'âdet, 1331, s. 29; ve “...Andan, merhum, mağfur said şchid nevercallahi merkadehunun cesedi paki Babı-sur kurbunda validesi inşâ ettiği (Sitti Radaviyye) medresesinde defnolundu. Alcyhi rahmeti verirdvan...” Kâtip Ferdi, *Mardin Artukluları Tarihi*, Yazıldığı tarih: H. 944, Mardin Halkevi Neşriyatı, İstanbul 1939, s. 12.

⁴⁹ Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi Başlangıcı ve Gelişmesi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991, ss. 77-78.

⁵⁰ Kenthaber Kültür Kurulu, “Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi,” *Mardin Kent Rehberi, Tarihi Kentin Modern Yüzü*, <http://www.mardinkentrehberi.com/hatuniye-medresesi/hatuniye-sitti-radviyye-medresesi>, erişim tarihi: 04 Ağustos 2014.

⁵¹ “Gül Mahallesi Haritası,” <http://www.haritatr.com/gul-mahallesi-haritasi-m8125>, erişim tarihi: 04 Ağustos 2014.

mezarları da burada bulunmaktadır.⁵² Bu bilgiler ışığında Meyyâfârikîn'de (Silvan'da) Sitt Radviyye tarafından yaptırılan bir medrese ve aynı zamanda bir tıp medresesi bulunduğunu söylemek mümkün olmamaktadır.

KAYNAKLAR

Ahmed 'Îsâ Beg, *Tārîhu'l-Bîmâristânât fî'l-İslâm*, el-Maţba'atu'l-Hâşimiyye 1357 H./1939 M.

Artuk, İbrahim, *Mardin Artukoğulları Tarihi*, Gençler Kitabevi, İstanbul 1944.

Aslanapa, Oktay, *Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi Başlangıcı ve Gelişmesi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991.

Bakkal, Ali, "İslâm Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII/30 (2013), ss. 9-43.

Bayat, Ali Haydar, "Kuruluşunun 440. Yılında Manisa Darüşşifası", *Dirim*, LIV/9-10 (1979), ss. 290-296.

_____, "Anadolu Selçuklu Hastahane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darüşşifası Vakfiyesi (1 Muharrem 615 / 30 Mart 1218)", *Türk Kültürü*, XXIX/333 (1991), ss. 5-19.

_____, *Tıp Tarihi*, 1. Baskı, Sade Matbaa, İzmir 2003.

Bayram, Mikâil, "Selçuklu Veziri Kadı İzzeddin Tarafından Düzenlenen Bir Vakıf-name", *Ata Dergisi*, 7 (1997), ss. 47-53.

Cevdet, M., "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi", *Vakıflar Dergisi*, I (1938), ss. 35-38.

Çetin, Osman, "Bursa'da Tıp Medresesi Var mıydı?" *Tarih ve Toplum* 143 (1995), ss. 281-284.

_____, *İlk Osmanlı Hastanesi Bursa Yıldırım Dârüşşifası (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre)*, Göz Nurunu Koruma Vakfı, İstanbul 2006.

Dîşkürîdes el-'Aynzerbî. *Kûtâbu'l-Haşâ'îş ve'l-Hayvân*. İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No: A. 2147.

Gökoğlu, Ahmet, *Paphlagonia-Paflagonya-(Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip, Bafra, Alaçam ve civarı) Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, Cilt I, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1952.

⁵² Mehmet Bilgehan Merki, "Mardin Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi", <http://mehmetbilgehanmerki.blogspot.com.tr/2012/06/mardin-hatuniye-sitti-radviyye.html>, erişim tarihi: 04 Ağustos 2014.

“Gül Mahallesi Haritası,” <http://www.haritatr.com/gul-mahallesi-haritasi-m8125>, erişim tarihi: 04 Ağustos 2014.

Hamarneh Sami K, *The Physician, Therapist and Surgeon Ibn Al-Quff (1233-1286), An Introductory Survey of His Time, Life and Works*, The Atlas Press, Cairo 1974.

İbn Ebî Uşaybi‘a, Ebū el-‘Abbās Aḥmed b. el-Ḳāsim b. Ḥalīfe b. Yūnus es-Sa‘dī, *‘Uyūnu’l-Enbā fī Tabakāti’l-Eṭṭibā’*, Matba‘atu’l-Vahbiyye, 1299.

İbn Maṭrān Ebū Naṣr Es‘ed bin İlyās, müteveffā 587 hicrī, *Bustānu’l-Eṭṭibā’ ve Rawdatu’l-Elibbā’*, Merkez-i İntişār-i Nesh-i Ḥaṭṭī, Tehrān 1459 Hk, 1368 Hş [Abu Nasr As‘ad ibn İlyas ibn Maṭran (d. 587/1191), *Bustān al-Aṭibba’ wa Rawdat al-Alibbā’*, Facsimile Edition of the Manuscript held at Malik Public Library with An Introduction by Dr. Mahdi Muhaghigh, Center for the Publication of Manuscripts, Tehran 1989].

İbnu’l-Ezrak, Aḥmed bin Yūsuf bin ‘Alī, *Tārīḫ-i Meyyāfârikîn ve Âmid [Kısmu’l-Artukîyyîn]*, Taḥkîk ve Dirâset [İnceleme] ve Fehâris [Fihristler]: Aḥmed Şâvrân, Atatürk University, The Faculty of Arts and Sciences, Erzurum, 1987 [A Critical Edition of *The Artukid Section in Târîkh Mayyâfârikîn wa Âmid* by Ibnu’l-Azrak al-Fârikî Aḥmad b. Yūsuf b. ‘Alī (510-578/1116-1182), edited by Ahmet Savran, Atatürk University, The Faculty of Arts and Sciences, Erzurum, 1987].

İbnu’l-Ezrak, Ahmed b. Yusuf b. Ali, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi (Artuklular Kısmı)*, Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992.

İbnu’l-Ezrak, el-Fârikî Aḥmed bin Yūsuf bin ‘Alī, *Tārīḫü’l-Fârikî*, Tahkik ve Takdim: Bedevî Abdu’l-laṭîf Avaḍ, Gözden geçiren: Muḥammed Şefîḳ Gorbāl, el-Kāhire 1379 H, 1959 M [Ibn al-Azraq al-Fâriqî, *Târīḫ al-Fârikî*, edited by B.A.L. Awad, revised by M. Sh. Ghorbal, general Organization for Government Printing Office, Cairo 1959].

İbnu’l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, Türkçesi: Mehmet Emin Bozarlan, Koral Yayınları, İstanbul 1975.

İnan, Afet, “Kayseri’nin 749 yıllık Şifaiye Tıp Medresesi”, *Bellelen*, XX/78 (1956), ss. 217-222+1 Plan ve 30 Resim.

Kâtip, Ferdî, *Mârdîn Mulûk-ı Artukîyye Târîhi ve Kütâbeleri ve Sâ’ir Vesâ’îk-i Muhimme*, Tārīḫ-i te’lîfi: 944, Nâşiri: ‘Alī Emîrî, Ḳader Matba‘ası, Der-sa‘âdet 1331.

Kâtip, Ferdî, *Mardin Artuklular Tarihi*, Yazıldığı tarih: H. 944, Mardin Halkevi Neşriyatı, İstanbul 1939.

Kenthaber Kültür Kurulu, “Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi,” *Mardin Kent Rehberi, Tarihi Kentin Modern Yüzü*, <http://www.mardinkentrehberi.com/hatuniye-medresesi/hatuniye-sitti-radviyye-medresesi>, erişim tarihi: 04 Ağustos 2014.

Konyalı İbrahim Hakkı, “Bir Hüccet İki Vakfiye”, *Vakıflar Dergisi*, VII (1968), ss. 97-110.

Küçükdağ, Yusuf, “Konya’da Alâeddin Dârü’ş-şifâsı, Tıp Medresesi ve Mescidinin Yeri, Yapısı”, *Osmanlı Araştırmaları IX* (1989), ss. 347-359.

Merki, Mehmet Bilgehan, “Mardin Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi”, <http://mehmetbilgehanmerki.blogspot.com.tr/2012/06/mardin-hatuniye-sitti-radviyye.html>, erişim tarihi: 04 Ağustos 2014.

Önge, Yılmaz, “Çankırı Darü’şşifası”, *Vakıflar Dergisi*, V (1962), s. 251-255+21 resim

Öztürk, Levent, *On İkinci Yüzyıla Kadar İslâm Dünyasında Hastaneler*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Savcı, Süleyman, *Silvan Tarihi*, Diyarbakır Tanıtma Derneği Neşriyatı, Diyarbakır 1956.

Sevim, Ali, *Anadolu’nun Fethi: Selçuklular Dönemi*, 4. bs, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Sözen, Metin, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri*, Cilt II, (Kapalı Medreseler, Bir Kısmı Ayakta Olan Medreseler, Kaynaklardan Bilinen Medreseler), İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi ve Rölöve Kürsüsü, İstanbul 1972.

Şehsuvaroğlu, Bedii N, “Eskülap ve Asklepion’lar”, [*İstanbul*] *Tıp Fakültesi Mecmuası*, XV/2 (1952), ss. 1010-1032.

Turan, Osman, “Selçuk Devri Vakfiyeleri I: Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, *Bellekten*, XI/42 (1947), ss. 199-235 + 15 Levha.

_____, “Selçuk Devri Vakfiyeleri II: Mübârizeddin er-Tokuş ve Vakfiyesi”, *Bellekten*, XI/43 (1947), ss. 415-429 + 16 Levha.

_____, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III: Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Bellekten*, XII/45 (1948), ss. 17-158.

[Uzluk], Feridun Nafiz, “Açık mektüb: Aşsaray’da Dârü’ş-şifâ”, *Babalık* 27 Rebî’ü’l-âhîr 1342/7 Kânûn-ı evvel 1339.

_____, “Selçukîler Devrinde: Konya Dârü’ş-şifâsı”, *Millî Mecmû’â*, I/14 (1340), ss. 222-223.

_____, “Anadolu’da Şihhî Mü’esseselerimiz: Konya’da Dârü’ş-şifâ”, *Babalık* 4 Cemâziyyü’l-evvel 1342/13 Kânûn-ı evvel 1339.

[Uzluk], Şehabettin, “Anadolu’da Selçukî Hastaneleri”, *Türk Tıp Tarihi Arkivi* III/12 (1939), ss 135-146.

Ülgen, Ali Sami, “Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası”, *Vakıflar Dergisi* V (1962), ss. 93-98+27 Resim.

[Ünver], A. Süheyl, “Divrikide Prenses Turan Malik Hastanesi 1228”, *Tedavi Se-ririyatı ve Laboratuvarı Mecmuası* IV/15 (1934), ss. 126-129.

_____, “XIII cü asırda Tokat’ta Selçuk Hastanesi”, *Tedavi Notları*, IX/15-16 (1934), ss. 436-439.

_____, “Amasya Darüşşifası 1308”, *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi*, V (1935), ss. 29-34.

_____, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında Vakıf Hastanelerin Bir Kısımına dair”, *Vakıflar Dergisi* I (1938), ss. 17-23 + 10 Resim.

_____, “Sivas’ta Birinci Keykavus Hastanesi 1217 (614)”, *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi* 32 (1938), ss. 201-208.

_____, “Yılan Resmi ve Selçuklular tababeti”, *Dirim* XIV/1 (1939), ss. 14-18.

_____, *Selçuk Tababeti XI-XIV üncü Asırlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1940.

_____, “İstanbul’da Dioscorides Eserleri ve Artuklular”, *Dirim* XVI/3-4 (1941), ss. 1-5 (Ayrı Baskı).

_____, *750 Yıl Önce Kayseri Tıbbiyesi 1206-1956*, Tıbbiyeli Yayınları, İstanbul 1956.

[Ünver], A. Süheyl - Halil Bayri, “Artuk Oğulları ve Mardin’deki Hastaneleri”, *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, V/17 (1940), s. 27-32.

Yaman, Talat Mümtaz, *Kastamonu Tarihi “XV inci asrın sonlarına kadar” I*, Ahmed İhsan Matbaası Ltd., İstanbul 1935.

Yinanç, Refet, “Mengüceklere Ait Bir Vakfiye Sureti”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* VIII-XII/14-23 (1970-1974), ss. 17-21.

_____, “Kayseri ve Sivas Darüşşifaları’nın Vakıfları”, *Bellekten* XLVI-II/189-190 (1984), ss. 299-307+3 Resim.

_____, “Sivas Abideleri ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi* XXII (1991), ss. 32-44.